

RAFTAN ÇIKAN OKUNMUŞ BİR KİTABIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Bülent BOZKURT*

“Kim Çizmiş Buranın Altını”

Geçen gün, her zaman olduğu gibi uzun bir aradan sonra kitaplığımın raflarını düzenlerken gözüme Gorki'nin yazdığı küçük bir kitap ilişti. *Tolstoy, Çehov ve Andreyev*'le ilgili Anılar.¹ Biraz kendimden utandım. Bende öyle bir kitap olduğunun farkında bile değildim. Farkında olsam mutlaka okurdum çünkü. Özellikle Tolstoy ve Çehov çok ilgimi çeker. Hele Çehov'la ilgili bir anı yazısı olacak da evde, ben okumayacağım! Mümkün değil. Üstelik anıların bir bölümünü İngilizce'ye ünlü Yeni Zellandalı yazar Katherine Mansfield çevirmiş. Kitabın ilk basım tarihi 1920.

Kitabı elime aldım ve okumaya başladım. Gerçekten çok ilginçti. Tam önsözü bitirip üçüncü sayfadaki Tolstoy'la ilgili bölüme başlamıştım ki, kendimde sık rasladığım bir aptallık duygusuyla sarsıldım. Bu sayfada bir bölümün altını çizmiştim ve bir de not düşmüştüm. Yani ben bu kitabı okumuşum; hem de, altı çizili yerlerin çokluğuna bakılırsa, bayağı tadını çıkararak ve sindirerek. Kitabın son sayfasına baktım: orada bir tarih, bir de rakam var: 30 Ağustos 1987 - 2. Kendime yönelik olan bu işaretin anlamı şu: bu kitabı belirtilen tarihte ikinci defa okumuş bitirmişim.

Kitabı bırakmaya içim razı olmadı; ama onca dikkatle okuduğum şeyleri yeniden okumak da istemedim. (İnsan hatırlamadığı şeyleri

* Prof.Dr., Bilkent Üniversitesi İnsan Bilimleri ve Edebiyat Fakültesi

Öğretim üyesi.

¹ Maxim Gorky, *Reminiscences of Tolstoy, Chekhov and Andreyev*, New York: The Viking Press, 1959. Alıntılar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (B.Bozkurt).

okumuş sayılır mı? Hatırlamak ne demek?) Nasıl olsa en önemli yerlerin altını çizmişim... (Çizmemiş olsaydım, kitabı daha önce okuduğumu hatırlıyabilecek miydim?) Onun için, ben de altı çizili yerleri yeniden okudum; çok hoşlanarak, sık sık durup düşünerek; Gorki'nin gözünden Tolstoy'u, Çehov'u yeniden görerek, onun gözlemlerini kendi değerlendirmelerimle karşılaştırarak, insanın, yaşamın kuytularına dalarak, boyutlarına şaşarak....

Gorki'nin, Tolstoy'la ilgili anılarını anlattığı bölümün ilk sayfasında, aşağıdaki satırların sol tarafında düşey bir ok işareti var. Benim bu bağlamda kullandığım işaretleme sistemimde (sistemsizliğinde) bu, “paragrafın sonuna kadar ilginç,” demek.

Harika elleri var-- güzel değil, ama şiş damarlarıyla boğum boğum; büyük bir ifade ve yaratıcılık gücünün belirtisi bu eller. Herhalde Leonardo da Vinci'nin de elleri böyleydi. Bu ellerle insan herşeyi yapabilir.(s.3)

Şimdi burayı niye işaretlemişim? Gorki'nin, ellerden karakter okuma gücünü ve “harikalık” anlayışını dikkate değer bulduğum için mi? Tolstoy'un anatomisinin bir bölümü hakkında fikir verdiği için mi? Yoksa bu gözlem, devamıyla birlikte kafamda çok yönlü soruların oluşmasına zemin hazırladığı için mi? Bilmiyorum, ama sanırım kimi gözlemler tavsiye mektuplarına benziyor; gözlenenden çok, gözleyeni anlatıyor.

O gün kendimle mücadele halindeymişim. Yani, bazı yerlerin altını çizmek konusunda. Aslında, lafın gelişi “altını çizmek “ diyorum. Çünkü zaman zaman, yukardaki örnekte olduğu gibi, satırların yanını çizmişim, ya da düşey bir ok koymuşum. Kimbilir neden... Belki satırların altındaki çizgi dikkatimi dağıttığı veya sayfanın görünümünü bozduğu, onu, dolayısıyla kitabı, yaraladığı için. Belki de üşendiğim için. Bir kısım yerleri sarı renk “marker”la işaretlemişim. Hiç de iyi etmemişim. Çünkü sarı renk solmuş; özellikle loş ışıkta belli olmuyor. Tutarsızlığıma şimdi sinirleniyorum. Hele bugün de bu tutarsızlığın sürdüğünü düşündükçe. Yani, satırların altını çizme konusunda.

Tolstoy’la ilgili bölümde işaretlediğim yerler arasında aşağıdaki satırlar da var.

Evet, o gerçekten büyük. Yürekten inanıyorum ki, söylediği herşeyin ötesinde, söylemediği çok şey var; günlüğünde bile. Bazı şeyleri söylemiyor, ve belki de kimseye söylemeyecek. (s.30)

Bu satırları okuyunca, on yıl önce olduğu gibi bugün de karmaşık duygularla etkilendim. Niye işaretlemişim burayı? Belki de Gorki’yle aynı görüşte olduğumdan, ya da bu gözlemi keskin ve şaşırtıcı bulduğumdan. “Gorki acaba kendisini de mi böyle görüyordu,” düşüncesi aklımdan geçmiş olabilir, ya da kendime sormuşumdur, “Yukarıda söylenen, çoğu büyük yazar ya da sanatçı için geçerli değil mi,” diye.

Kitapta Gorki zaman zaman Tolstoy’un sözlerini doğrudan aktarıyor. Aşağıdaki sözlerin yanına ok işareti koymuşum.

“Bir insan eğer düşünmeyi öğrenmişse, ne hakkında düşünüyor olursa olsun, aslında her zaman kendi ölümünü düşünüyordur. Bütün filozoflar böyleydi. Ve, eğer ölüm varsa, başka hangi gerçek olabilir ki?” (s.31)

Konu derin gibi görünüyor, ama geçmişte ve günümüzde çok irdelenmiş. (Acaba bana bugün mü öyle geliyor; yoksa on yıl önce de aynı şey aklımdan geçmiş olabilir mi?) Tolstoy bunu kendisi mi düşünmüş, yoksa (yine başkasından duyan) bir başkasından mı duymuş? Derin ve anlamlı düşünceler sık tekrarlandığında anlamından yitiriyor mu? Yoksa bu, nerde ve nasıl tekrarlandığına mı bağlı? Demek Gorki’de bu görüşü ilginç bulmuş. (Tolstoy bu gözlemin Gorki’yi etkileyeceğini tahmin etmiş miydi?) Roman kapsamı dışında Tolstoy’un böyle tanrısal laflar etmesi, bugün olduğu gibi o gün de acaba bende böyle karmaşık duygular uyandırmış mıydı? Ölüm gerçekten anlamlı mı? İnsanoğlu hiç bilmediği, tanımadığı, “yaşamadığı” (başkalarının

ölümünü yaşamayı dışında) bir olgu olan ölüm hakkında nasıl bu kadar çok söyleyecek şey bulabiliyor? Neden ölümle böylesine ilgili? Kendine anlam vermek için mi? Burayı işaretlediğim gün de ölüme böyle mi bakıyordum acaba?

Yer yer bakıyorum, başka bir yerde, başka birinin ağzından duysam boş ve can sıkıcı bulacağım sözlerin, gözlemlerin genellemelerin altını çizmişim.

İşte bu koca büyücü önümde duruyor; herkese yabancı; herşeyi kapsayan bir gerçek peşinde tüm düşünce çöllerinde dolaşmış ve aradığı gerçeği bulamamış, yalnız bir gezgin. (s.45)

Ve, dirseğiyle bana hafifçe dokunarak, şöyle dedi: “Sen de bir gün bakacaksın, hayatını yaşamış, sonuna gelmişsin ve herşey tıpkı başlangıçtaki gibi ve o zaman sen de ağlayacaksın, hem de benden daha beter.” (s.54)

Tolstoy söylemiş diye mi işaretlemişim buraları? O gün ben de öyle düşündüğüm için mi? Yoksa bu düşünce bugün mü aklıma geldi? Tolstoy’un bu sözlerini hala çekici bulduğum için sıkılıyor muyum? Bunların ötesine mi geçtiğime inandırmaya çalışıyorum kendimi? Bugünkü ben çizer miydim aynı yerlerin altını?

Çehov’la ilgili bölümler de, altını çizdiğim ve çizmediğim yerlerin toplu olarak çok özel bir anlamı var gibi: on sayfa hiç çizilmemiş, sonra arka arkaya iki sayfa baştan sona işaretlenmiş; Çehov’un öyküleri gibi: çok derin anlamlı olanlarla, hiç anlamsız olanlar yanyana. (Ama, bazı yerleri, yalnızca kitabı uygun olmayan bir yerde veya konumda okuduğum için de işaretleyememiş olabilirim.) Çehov’un beni en çok çeken yönlerinden biri, yavanlık ve yalınlığın insan yaşamındaki olağandışı önemini kavramış olması ve okura ürpertici bir ustalıkla, ilkelerine kadar hissettirebilmesi. (“Banality”; yani, “banallik” ile “yavanlık” aynı şey mi?)

Yavanlıkla ilgili yargıları her zaman şaşmaz ve acımasızdı.
(s.78)

Gençlik döneminde yavanlık sadece eğlenceli ve önemsiz birşey gibi görünebilir, ama yavaş yavaş insanı kısıpına alır, zehir ya da boğucu bir duman gibi beynime ve kanına işler. (s.81)

Anton Pavloviç daha ilk dönem öykülerinde yavanlığın hüznü komikliğini gözler önüne serebilmiştir. (s.81)

Yaşamın ufak, yavan ayrıntılarını hiç kimse Çehov kadar açık ve net bir şekilde anlayamadı. (s.82)

Onun düşmanı yavanlıktı; ömrünün sonuna kadar yavanlıkta boğuştu. (s.82)

Kitabı ikinci defa okuyuşumun üzerinden on yıl geçtiği halde, ne bende bir değişiklik olmuş, ne de (benim gözümde bakıldığında) insanlıkta. Asıl önemlisi ve yukarıdaki satırları okuduğumda (yine) ürperiyorum. O günkü ben bu satırların altını çizmekle çok isabetli ve iyi bir iş yapmış. Buralarda onunla tartışmasız ve tereddütsüz el sıkışıyoruz. Yavanlığın, yalınlığın, boşluğun, can sıkıntısının, tekdüzeliğin, aylaklığın, aptallığın, insanın (zihinsel) yaşamındaki komik ve acı ağırlığını dokularımda yeniden duymak için Çehov'un bazı öykülerini şu sıralarda yeniden okumalıyım. Can sıkıntısı, yavanlık, aptallık, boşluk, hoş şeyler değil; ama bunları Çehov'da okumak çok hoş.

Biliyorum, o gün de sormuştum, "Neden", diye. Neden hoş; neden Çehov'da hoş? Bu sayfaları bugün de üçüncü defa işaretleyişim var. Bu kitabı daha sonra mutlaka dönecek olan bana yorumsuz, yalın bir hatırlama olsun diye.

Kitabı eski kitapçıdan almışım; ilk birkaç sayfada bazı yerlerin de altını benden önce biri çizmiş. (Sonra vazgeçmiş) Hem de tükenmez

kalemle ve bastıra bastıra, aşağı yukarı taşıyarak, dikkatsizce, bambaşka bir amaçla ve/veya bambaşka bir açıdan. Kitabın görünümünü bozmuş. Her kimse, altını çizdiği yerler de bence hiç altı çizilecek yerler değil. Herhalde o kişi buraları ödev, sınav gibi bir yerde kullandıktan sonra kitabı elden çıkarmış.

Öyle hoyratça karalamış ki sayfaları, sonuçta sanki Çehov'un, Tolstoy'un altı değil üstü çizilmiş. Kişiler, düşünceler kaybolmuş, çizikler kalmış. Göz tırnaklamakla kalmıyor, kitabı daha sonra, daha önemseyerek (?) okuyan beni de hor görüyor gibi bu çizgiler. Bunu şu anda ben nasıl seziyorsam, on yıl önceki ben de sezmiştir ve mutlaka belli belirsiz rahatsız olmuştur.

Öte yandan, buraları gerçekten başkası mı çizmiş? Ya ben çizmişsem? O zaman, o beni tanımıyorum. Hoş, daha önce de, konunun daha az belirsiz olduğu durumlarda, tanımadığım olmuştur o beni. Zihin bulanıklığımın altını çizmeliyim.

Belki de kitaplardaki notlar, işaretler hep, göze batmayacak, sonradan silinebilecek gibi olmalı. Ben özellikle sonraları ve zaman zaman buna dikkat etmişim-- herhalde. Elimde olsa da bunu benden sonra, benden başka, kitabı okuyacak kişiye sorsam (böyle biri olacaksa).

Sayfa kenarlarına sert uçlu bir kurşun kalemle aldığım notlara bakıyorum ve kimbilir kaçınıcı defadır (kitap okuma olgusunun lüzumsuz ayrıntıları) düşünüyorum: kitap yaprağının bir yanı ötekinden daha pütürlü. Bir önceki sayfada kolay seçilen notlar bu sayfada zor seçiliyor. Kalem çok bastırmışım ve kağıdın yüzeyini zedelemişim. Ama bilmiyorum - o zaman da bilmiyordum - yumuşak uçlu kalemle de sayfa kenarına not düşmek zor; küçük yazınca okunaklı olmuyor, büyük yazınca kenara sığmıyor. İşin ortasını o zaman da, bugün gibi, bulamamışım. İnsan kalem alırken kitap sayfasına not düşmeye uygun mu diye düşünmüyor. Bir kere kitaba daldıktan sonra da artık uzun uzadıya kalem aranmıyor. Çeşitli türlerde kalem stoku yapıp, gerektiğinde onlar arasından uygun olanı almaksa, kitap okuma denen şeyin ruhuna aykırı. Çünkü kitap öyle uzun boylu hazırlıkla, tertip düzenle okunmuyor. İnsan kitaba, kitap insana rasgeliyor; gününe,

saatine, havasına..... (Acaba bunlar Çehov'un "yavanlık" diye adlandırdığı olgunun sınırları içine girer mi?)

Tuttuğum notların kimi çok düzenli, özene bezene yazılmış; kimi kargacık burgacık, zor okunuyor. İkisi de can sıkıcı. İnsanın okuduğu kitaptan koparak kompozisyon yazar gibi düzgün not tutması bencillik, kitaba ve kendine saygısızlık. Aklına geleni çala kalem çiziktirmesi ise, zihinsel dağınıklık göstergesi olması yanısıra, çirkin. Yıllar sonra kendine kızdırıyor insanı; hem geçmişteki hem de bugünkü kendine.

Bazan hazırladığımızı yapıyor, bekelentilerinizi ayarlıyor, bir kitabı okumaya ve sevmeye hazırlanıyorsunuz. Hatta üşenmeden elinize sivri uçlu bir kurşun kalem bile alıyorsunuz (çeşitli okuma pozisyonlarında bu kalemin nereye konacağı da ayrı. dert); bakıyorsunuz, o kitabın o gün, o saat, o ortamda altı çizilecek bir yeri, durumu yok. İyisi mi Çehov'u filan böyle planlı programlı okuma heveslerine harcamamalı. O nasıl olsa, kendisini ne zaman okumamızın uygun olacağını bize söyler.

Tolstoy, Çehov ve Andreyev'le İlgili Anılar'ı geçmişte okuduğum günlerde altını çizdiğim -- ya da, bu kitaptaki altı çizili -- yerlerin çoğu bana bugün de önemli geldi. Bu da beni düşündürdü. Onlar mı eskimemiş, yoksa ben mi yenilenmemişim? Bu küçük kitaptaki onca bölüm, düşünce, gözlem neden hala bu kadar canlı? Hala mı canlı, yoksa görünce mi canlandı? Kendime bundan bir pay ayırsam mı, bir ders çıkarsam mı, bilemedim. Bazı yerleri de niye işaretlediğimi anlayamadım. Belki bir kelimeye, söze, değiniye takılmışım; belki o zamanki havamın bir yönüyle bağdaşmış. Belki bunları (ödev ya da sınav olmasa bile) bir yerde kullanırım diye düşünmüşüm.

Yani ben, yalnızca bu açıdan da olsa, on yıl önceki ben miyim? Yoksa yanlış ve yersiz mi düşünüyorum; olmayacak bir bakış açısına mı saplandım?

Belki de, on yıl önce bazı yerlerin altını çizerken, aynı kitabı on yıl sonra okuyacağımı (ya da, ben var olsam da olmasam da, başkasının okuyacağını) düşünmüşümdür. On yıl sonraki bana (veya başka bir okura) mesaj göndermek, onu düşündürmek için en ağırlıklı, etkili,

tartışmalı yerlerin altını çizmişimdir. Kişisel olarak hoşuma giden ama başkasına ve o gün ben olmayan kişiye gösterilmeyecek kadar riskli bulduğum yerleri bilerek atlamışım... Olacak şey mi şimdi bu!

Bu arada, altını çizdiğim veya işaretlediğim yerler beni o kadar sardı ki, acaba hepsi bu mu, diye kitabı biraz daha karıştırdım ve, şaşkınlıkla, gördüm ki, en azından bugünkü bakış açımdan, daha işaretlenecek çok yer var; önemli derinlikli, hoş şeyler.

On yıl önceki ben bunları atlamış mı? Yoksa, “Kitabın yarısını çizecek değiliz ya,” diye mi düşünmüş? Ama bazı yerler o kadar anlamlı ki, mutlaka işaretlenmeliydi. İçimden gelip yeniden okumasaydım neredeyse görmeyecektim. Okuduğum kitabın tümünü yeniden okumaya mecbur değilim herhalde! Peki, ya o zamanki ben, yani topu topu on yıl önceki ben, bunların önemini farketmemişse! Herhalde olamaz, çünkü geçmişte, yirmi yıl önce okuduğum kitapların altı çizili yerlerini yeniden okurken, o zamanki beni şu andaki benden daha kavrayışlı bulup karışık duygulara kapılmıştım.

O halde, o bölümlerin altı neden çizilmemiş? Çizilen yerlerin bir bölümü neden çizilmiş? Ne çizen beni, ne de çizmeyen beni bugün tam anlayabiliyorum. Ya benim kişiliğim, kişiliklerim günden güne, yıldan yıla gidip geliyor, örtüşüp ayrılıyor, ya da kitaplar durdukları yerde değişiyor. Birşeylerin gidip geldiği birşeylerin değiştiği kesin.

Acaba işaretleri kitaba koyacağımıza kafamıza koymanın ve yeri geldikçe işaretli bölümleri çağırmanın bir yolu yok mu? Varsa, bu iyi birşey mi? Yoksa ben yine yanlış açığa mı takılıp kaldım?